

Emigrantská periodika ze sbírek Slovanské knihovny a jejich zápis do seznamu UNESCO „Paměť světa“

Lukáš Babka

Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna
lukas.babka@nkp.cz

Vznik sbírky Ruského zahraničního historického archivu

O vznik sbírky se zasloužila souhra několika časově souběžných, navzájem se doplňujících náhod. Po uchopení moci bolševiky a následném vypuknutí občanské války v Rusku se nově ustavená Československá republika stala místem, do něhož proudilo množství uprchlíků a politických emigrantů ze zaniklé ruské říše. Československo patřilo po celé meziválečné období mezi tři největší světová centra působení této tzv. první vlny ruské emigrace, která zde získávala oficiální zázemí a státní podporu. Na rozdíl například od Berlína, kde nacházeli nový domov především činitelé předrevolučních politických stran, stalo se Československo (a především Praha) útočištěm kulturní elity emigrantské vlny. Vědci jako Alexandr Kizevetter, Sergej Postnikov, Petr Savickij, Alfred Bem či okruh lidí kolem Nikodima Kondakova, z Ukrajinců například Dmytro Antonovyč nebo Dmytro Čyževskij patřili k představitelům světového významu ve svých oborech. Činnost vyvíjela řada odborných i kulturních sdružení, existovaly střední i vysoké školy, na nichž si emigranti dokončovali vzdělání, vydávány byly stovky publikací nejrůznějšího zaměření.

Až na výjimky umožňovala veškerou činnost emigrace velkorýsa finanční a organizační podpora československé vlády, oficiálně nazývaná Ruská pomocná akce.

Jednou z institucí, které vznikly během období rozkvětu činnosti emigrace v první polovině dvacátých let minulého století, byl tzv. Ruský zahraniční historický archiv (dále též RZIA – *Russkij zagraničnyj istoričeskij archiv*). Založen byl, pod původním názvem Archiv ruské emigrace, v únoru 1923 jako součást knihovny Svazu ruských zemských a městských představitelů (*Zemgor*) – jedné z institucí snažících se sjednotit ruskou emigrantskou komunitu v ČSR. V dubnu 1928 byl z finančních důvodů celý archiv převeden do správy československého ministerstva zahraničních věcí. Úkolem archivu bylo shromažďovat, zpracovávat a zpřístupňovat archivní i tištěné materiály, které se vztahovaly k dějinám revolučního hnutí v Rusku, k činnosti emigrace i soudobému ruskému (sovětskému) vývoji. Ačkoliv většinu pracovníků i členů rady (*Sovětu*) a vědecké komise (*Naučnoj Komissii*) tvořili Rusové, hlavním výkonným představitelem archivu po roce 1928 byl ve funkci zplnomocněnce ministerstva český historik Jan Slavík.¹

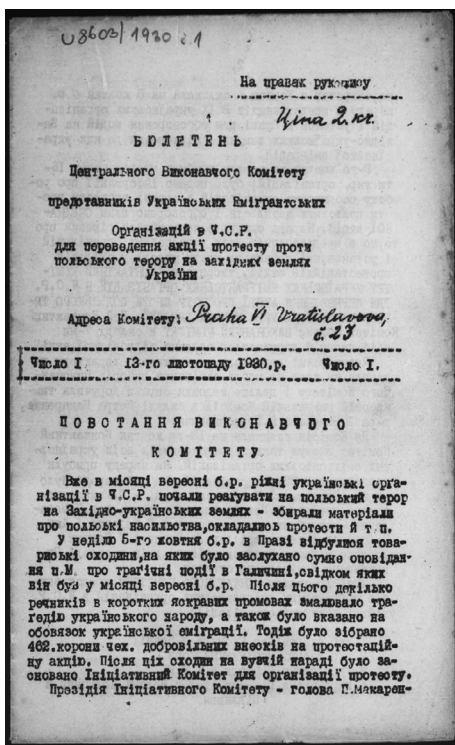
Ruský zahraniční historický archiv tvořily tři základní části: 1) archivní oddělení, v jehož čele stál Alexandr F. Izjumov; 2) knihovna vedená Sergejem P. Postnikovem; 3) oddělení novin spravované Lvem F. Magerovským. K získávání materiálů využívali pracovníci archivu jednak kolegů z řad emigrace, jednak též služeb mnoha placených zástupců, kteří po celém světě vyhledávali vhodné přírůstky. Vstříc vycházely rovněž československé zastupitelské úřady, jejichž prostřednictvím byly dokumenty zakupovány a dopravovány do Československa.

¹ K úkolům a struktuře RZIA nejpřehledněji: Sergej P. Postnikov; *Russkije v Prage (1918-1928gg)*. Praha, Legiografie, 1928, s. 41–50.

Za dobu své existence shromáždil archiv ohromné množství dokumentů. Podle údajů z roku 1946 ochraňoval více než 4 miliony stran dokumentů (350 000 inventárních jednotek) a zabíral cca 680 objemných beden.² Knihovna čítala kolem 40 000 svazků knih a několik tisíc titulů časopisů, sbírka novin se skládala z cca 5 000 titulů.³

Po skončení druhé světové války bylo československou vládou rozhodnuto o zrušení celého Ruského historického zahraničního archivu a o předání archivní sbírky do Sovětského svazu. Převážná část sbírek byla převezena do Moskvy, menší množství dokumentů však bylo transportováno do Kyjeva a Minsku. Celkově zabrala archivní sbírka při transportu 9 ná-

- Zpráva o činnosti Ruského historického archivu, Ukrajinského historického kabinetu a Běloruského archivu v letech 1939-1946. In: Ročenka Slovanského ústavu, sv. 12 (za léta 1939-1946). Praha, Nákladem Slovanského ústavu, 1947, s. 214–216. Informace o počtu inventárních jednotek pochází z: Tatjana F. Pavlova; Russkij zagraničnyj istoričeskij archiv v Praze. In: Voprosy istorii, (1990), č. 11, s. 19-30, 28. Bližší představa o rozsahu i obsahu archivní sbírky si lze udělat díky průvodci po té části fondu (a jde o část převážnou), která je nyní deponována ve Státním archivu Ruské federace v Moskvě: Tatjana F. Pavlova, sost.; Fondy Russkogo zagraničnogo istoričeskogo archiva v Praze: mežarchivnyj putevoditel. Moskva, Rossijskaja političeskaja enciklopedija, 1999.
- Zpráva o činnosti Ruského historického archivu, Ukrajinského historického kabinetu a Běloruského archivu v letech 1939-1946, s. 218.

Bjuletěn' CVK: Bjuletěn' Central'noho Vykonavčoho Komitetu predstavnykiv Ukrajin'skych Emigrants'kych Orhanizacij v Č.S.R. (časopis vydávanyj Svazem ukrajinských emigrantských organizací, jehož cílem byl pokus (neúspěšný) o sjednocení a větší soudržnost ukrajinské emigrace v Československu)

Bjuletěn' Ukr. nac. muzeju-archivu (ukázka časopisu vydávaného odbornou institucí, v tomto případě Ukrajinským národním muzeem-archivem)

informace získané z předaných materiálů pomohly Sovětům k perzekuování řady repatriantů – emigrantů a k realizaci několika únosů ze zahraničí zpět do SSSR.⁶

Popis sbírky Slovanské knihovny pocházející z bývalého Ruského zahraničního historického archivu

Materiály Ruského zahraničního historického archivu, které se staly majetkem Slovanské knihovny, lze rozdělit na dvě základní části: na knihovnu včetně sbírky časopisů a na sbírku novin.⁷

Knihovna se nyní skládá z přibližně 35 000 svazků knih. Jde o tituly zaměřené na revoluční hnutí na území ruské říše a vydávané jak v carském a sovětském Rusku, tak na západě, dále o originální ruské tituly se vztahem k revolučnímu roku 1917, občanské válce a vývoji Sovětského svazu ve dvacátých a třicátých letech i o tematicky shodné studie a edice západní proveniencí. Kromě historických, politologických a sociologických témat se v knihovně nachází řada knih národohospodářských, ekonomických, statistických či zemědělských, což umožňuje věnovat se problematice Ruska konce 19. a počátku 20. století a následnému sovětskému období skutečně všestranně. Raritní jsou záznamy sjezdů politických stran, předrevoluční agitační literatura či programy politických stran a sdružení. Významnou část knihovny pak tvoří knižní produkce příslušníků meziválečné politické emigrace z rozpadlé ruské říše. Tito emigranti se po svém odchodu z bolševiky kontrolovaných území postupně rozptýlili po všech světových kontinentech.

Složení knihovny tematicky kopíruje kolekce časopisů čítající cca 4700 titulů.

Samostatně uložená sbírka novin se skládá z cca 4300 titulů.⁸ Ačkoliv i ona obsahově částečně kopíruje složení knihovny a sbírky časopisů, lze v ní vymezit čtyři oblasti, z hlediska světového významu unikátní: 1) noviny z období revolučního roku 1917 v Rusku a následné občanské války; 2) sovětské noviny dvacátých a třicátých let; 3) noviny vydávané v letech druhé světové války na sovětském území okupovaném Němci a 4) noviny vydávané po celém světě příslušníky meziválečné emigrace – tj. sama oceněná sbírka.

Zpřístupnění sbírek bývalého RZIA ve Slovanské knihovně

Celý fond knih, časopisů a novin pocházející z bývalého Ruského zahraničního historického archivu, který je součástí sbírek Slovanské knihovny, je stejně jako jeho katalogy volně přístupný badatelům. V prostorách knihovny je umístěn původní lístkový katalog knih,

6 Archivní sbírky převezené do Moskvy byly uloženy v režimu utajení. Koncem osmdesátých let byly odtajněny a v současné době jsou plně přístupné badatelům v budově Státního archivu Ruské federace (GARF). Značná část kolekce byla díky americké finanční podpoře v první polovině devadesátých let mikrofilmována.

7 Po letech zapomnění byla po roce 1989 v depozitářích Slovanské knihovny objevena rozsáhlá sbírka provozního (podnikového) archivu Ruského zahraničního historického archivu, který nespadal do části archivu vyvezené do Sovětského svazu. Tato kolekce, uložená v cca 120 archivních krabicích, se do Slovanské knihovny dostala pravděpodobně společně s knihovnou a oddělením novin. V současné době probíhá, díky projektu Grantové agentury ČR, archivní zpracování a tvorba inventárního soupisu této mimořádné sbírky. Badatelům bude zpřístupněna v průběhu roku 2010.

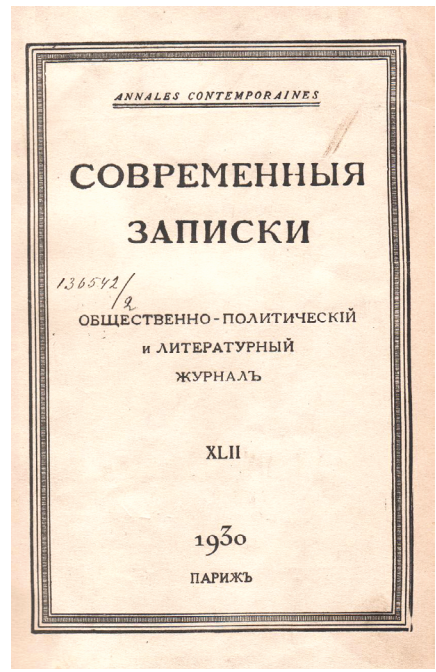
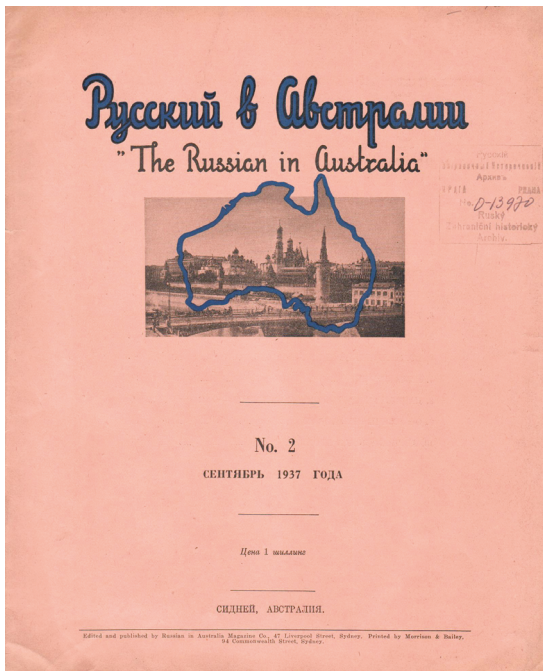
8 O růstu a složení sbírky periodik si lze utvořit představu z několika dílčích bibliografií vydaných v průběhu 30. let: *Žurnaly za 1929 god*, postupivšije v biblioteku Russkogo zagraničnogo istoričeskogo archiva. Praha, Ruský zahraniční historický archiv, 1930; *Gazety za 1930 god* postupivšije v gazetnyj fond Russkogo zagraničnogo istoričeskogo archiva. Praha, Ruský zahraniční historický archiv, 1931; Lev F. Magerovskij, sost.; *Bibliografija gazetnyh sobranij russkogo istoričeskogo archiva za gody 1917-1921*. Praha, Ministerstvo vnutrennich děl v Prage, 1939. Růst fondu dobře ilustrují též zprávy v meziválečných Ročenkách Slovanského ústavu.

časopisů a novin.⁹ Roku 1995 byl celý zpřístupněn v podobě souboru mikrofišů.¹⁰ Od roku 2000 je katalog knih dostupný online v naskenované podobě prostřednictvím programu Katif.¹¹ V roce 2007 byla zahájena postupná retrospektivní konverze lístkového katalogu knih, který bude dostupný prostřednictvím elektronického katalogu Slovanské knihovny. Samostatným úkolem bude provedení rekatalogizace a retrokonverze sbírky časopisů.

Sbírka novin prochází od devadesátých let minulého století pracnou rekatalogizací, data o větší části titulů jsou dostupná prostřednictvím elektronického katalogu Slovanské knihovny.¹²

Noviny ze sbírky RZIA jsou z převážné části tištěné na nekvalitním papíru, jehož postupný rozpad celou sbírku reálně ohrožuje. Kvůli jejich ochraně a snazšímu přístupu k nim realizovala Slovanská knihovna od poloviny devadesátých let několik projektů mikrofilmování a digitalizace novin ze sbírek RZIA. V současné době je prostřednictvím mikrofilmů přístupných cca 1000 titulů novin (250 000 stran). Zvláštní pozornost je věnována emigrantským periodikům vydávaným v meziválečném Československu. Přibližně polovina z nich, konkrétně 180 titulů

9 Tento původně spíše pracovní katalog již nelze, vzhledem k postupu rekatalogizace sbírky novin, používat.
 10 Katalog byvšej biblioteki Russkogo zagraničnogo istoričeskogo archiva. New York, Norman Ross Publishing Inc., 1995.
 11 Katif – naskenované katalogy Národní knihovny ČR: <http://katif.nkp.cz>
 12 Elektronický katalog Slovanské knihovny: <http://sigma.nkp.cz/F>, báze SLK.

Russkij v Avstralii (ukázka informačního časopisu australské emigrace)
Sovremennyje zapiski (nejslavnější ruský emigrantský časopis, vydáván v Paříži)

Kolektiv pracovníků RZIA: Sedící zleva: Lev Florianovič Magerovskij (vedoucí oddělení novinových sbírek RZIA), Alexandr Filaretovič Izjumov (vedoucí archivního oddělení RZIA), Jan Slavík (ředitel RZIA), Sergej Porfirjevič Postnikov (vedoucí knihovny RZIA)

Depozitář novin - ukázka deponování novin ze sbírek RZIA v Toskánském paláci

Jan Slavík, významný český historik, působil od roku 1927 do roku 1939 ve funkci zplnomocněnce československého ministerstva zahraničních věcí pro činnost RZIA, respektive ředitele RZIA

(18 000 stran), byla již mikrofilmována a následně digitalizována. Elektronické kopie těchto titulů jsou online dostupné prostřednictvím projektu Kramerius (<http://kramerius.nkp.cz>).¹³

V programech mikrofilmování a digitalizace novin ze sbírek RZIA se pokračuje i nadále: v roce 2007 bylo mikrofilmováno cca 32 000 stran velkoformátových novin, zahájena byla též druhá fáze digitalizace emigrantských periodik vydávaných na území Československa.

Sbírka emigrantských periodik zařazená do seznamu „Paměť světa“ UNESCO

Jak vyplývá z předešlého, sbírka, která byla zapsána do seznamu UNESCO „Paměť světa“, tvoří jen část (byť podstatnou) celé sbírky periodik pocházející z Ruského zahraničního historického archivu. Z celkového počtu cca 9000 titulů novin a časopisů shromážděných touto institucí představují periodika vydávaná příslušníky meziválečné emigrace přibližně polovinu. Sbírka je navíc doplňována tituly, které byly v meziválečné době shromáždovány v tehdy samostatně fungující Slovanské knihovně, a tituly, které se do fondu dostaly retrospektivně. Celkový rozsah popisované sbírky emigrantských periodik dosahuje cca 2000 titulů časopisů (cca 1500 pochází ze RZIA, cca 500 ze Slovanské knihovny) a přibližně 2600 titulů novin (cca 2500 titulů ze RZIA, cca 70 ze Slovanské knihovny).

Sbírka emigrantských periodik je co do obsahu, objemu i geografické lokalizace svého vzniku nesmírně pestrá.¹⁴ Řada titulů vycházela pouze velmi krátkou dobu, některé z nich zanikly po vydání dvou či tří čísel. Nalézt lze tituly psané ručně a vydávané v pouhých několika číslovaných kopiích. Naproti tomu jsou ve sbírce tituly vycházející během téměř celého meziválečného období.

Ještě větší různorodost panuje v oblasti geografického původu titulů. Příslušníci ruské, ukrajinské a běloruské emigrace zapustili kořeny doslova ve všech státech světa. Ve sbírce lze proto nalézt nejen celou řadu periodik vydávaných v hlavních a známých centrech působení emigrace (Praha, Berlín, Paříž, New York), ale též tituly z Egypta, Kanady, Argentiny, Brazílie, Japonska, Austrálie a mnoha dalších zemí. Mimořádně bohatě je zastoupena produkce z čínského Charbinu a Šanghaje.¹⁵

Základ sbírky tvoří všeobecné společensko-politické deníky a časopisy, které přinášely informace o aktivitách emigrantské komunity a o běžných domácích a zahraničních událostech. Významné místo pochopitelně zaujímaly informace o vývoji v Sovětském svazu. Kromě toho byla vydávána řada literárních časopisů, od dlouhodobě vycházejících „tlustých žurnálů“ po raritní, ručně psané tituly, které vyšly zanedbatelným nákladem a pouze v několika číslech. Opominout nelze oborové tituly, které byly vydávány nejrůznějšími historickými, literárními, filozofickými, hospodářskými, lékařskými či vojenskými spolky. Periodika vydávaly rovněž emigrantské instituce – muzea, střední i vysoké školy, badatelská pracoviště. Stranou aktivit nezůstala ani pravoslavná církev a různé politické spolky (od liberálních, přes výrazně levicové, až po krajně konzervativní skupiny prosazující restauraci carského zřízení). Raritou jsou též časopisy pro ženy či tituly věnující se rodině, mládeži a dětem.

13 Vzhledem ke znění autorského zákona jsou plné texty periodik dostupné výhradně v budově Národní knihovny. Vzdálený uživatel má k dispozici pouze metadata.

14 Nejúplnějším, byť značně selektivním tištěným katalogem periodik ze sbírek RZIA, vydávaných příslušníky ruské meziválečné emigrace, je: Sergej P. Postnikov, sost.; Politika, ideologija, byt i učenije trudy Russkoj emigracii: 1918-1945. Iz kataloga biblioteki R. Z. I. archiva. (Tom II. – Periodika Russkoj emigracii: 1918-1945). New York, Norman Ross Publishing inc., 1993. Postnikov uvádí data 1435 titulů časopisů a 1030 titulů novin.

15 O důvodech masového zastoupení periodik vydávaných v těchto čínských oblastech uvažují R. Kneeleý a E. Kasinec: Richard J. Kneeleý and Edward Kasinec; The Slovanska Knihovna in Prague and its RZIA Collection. In: Slavic Review, r. 51 (1992), č. 1, s. 122–130, 128.

Takřka v úplnosti se ve fondu Slovanské knihovny dochovala periodika vydávaná příslušníky emigrace na území meziválečného Československa. V průběhu těchto let vycházelo v Československu přibližně 437 emigrantských titulů. Mnoho z nich sice po vydání několika čísel zaniklo, řada jich však existovala po větší část meziválečného období. Svým tematickým zaměřením se tato periodika shodují se zahraniční produkcí.

Závěrem

Z přehledu titulů periodik vydávaných emigrací, z jejich počtu i šíře témat si může badatel utvořit poměrně plastickou představu o velkém záběru aktivit a početnosti této emigrační vlny. Současně je sbírka též důkazem velkorysého postoje tehdejší československé vlády, neboť prakticky celá vznikla za československé peníze.

Odborné a kulturní aktivity příslušníků emigrace po celém světě daly postupně vzniknout jevu nazývanému „Rusko mimo Rusko“. Jde o široce chápaný kulturní fenomén. Vznikla zcela nová – exilová – kultura odtržená od původních kořenů na území ruské říše, současně však dlouhá léta udržující původní tradice a kulturní hodnoty. Tato kultura se vyvíjela jako paralela kultury sovětské – souběžně, ve vztahu k ní, současně však nepodléhala omezením, s nimiž se potýkala kulturní a odborná elita Sovětského svazu.

Ačkoliv sbírka nepostihuje téma emigrantských periodik v úplnosti a mnoho titulů je přítomno pouze torzovitě, jako celek představuje unikát světového významu. Koncentruje tituly vydávané doslova po celém světě, ve všech důležitých centrech emigrantského života, čímž emigrantskou kulturní tradici „Ruska mimo Rusko“ reflektuje a zpřístupňuje badatelům patrně nejkomplexněji ze všech světových odborných pracovišť. Díky své kompaktnosti a bohatosti se sbírka stala vyhledávaným zdrojem informací a poznání.